

Աւանդատան մէջ՝ Օլիտարանի ձականս՝

“Եգիս յիշատակ տուր այս աւագան,
պարտն յարութիւն թուին տէր յարութեան.
մահտետի կարապետս՝ տէր գարբիւնէն.
աւետիք դրպիր սատաթ յակորեան.
շանիւք մասնաթի՛ գգնն տէր յարութեան.
որոց տուրք բարեաց լուսարփին խորան.
ի թուին ՌՄԽԸ մարտի Լա.”

Ձ. Այս քանդակեալ արձանագրութիւններէն զառ՝ կան եկեղեցւոյ մէջ ուրիշ յիշատակարաններ, հոս հոն կախուած պատկերաց եղբրք գրուած, կամ աւետարան արձանեայ կողերուն վրայ փորագրուած: Այս յիշատակարանները կը կարգաւորէ այսպէս՝

Աւետարանի մը արձանեայ կողին վրայ՝
“իշատակ է մանիսացի բնդներ ստեփաննի թուր-
փանդային վարդերին կատարին եւ մուրատին մա-
նիսա տուր Լուսաւորէն ՌՄԻԲ.”

Աւետարանի մը արձանեայ կողին վրայ՝
“ԹՎին ՌՄԻԴ յիշատակ է մանիսացի տէր պո-
ղոսի որդի մահտետի մանսին՝ եւ իւր որդի յակորին
ի գուռն տուր Լուսաւորէն.”

Ս. Գրիգոր Նարեկացւոյ պատկերի մը եղբրք՝
“տուրն Գրիգոր Նարեկացին յիշատակ է հանգու-
ցեալ սկորի կողակից հեղինէին ի գուռն տուր Լու-
սաւորէն եկեղեցւոյ որ ի մանիսայ ի ԹՎին 1809.”
Գետաքան վայրագոյրի մը վրայ, սակայն
վարագոյրն ամբողջովին մաշած կարուած է, միայն
այս գրութիւնը մնացած. “իշատակ է վարագոյրս
ընդ այլ եւս երկու վարագոյր. եւ երկու շուրջա-
նի աշխարհաւ. մանիսացի գրեգոր վարդապետին,
եւ եղբարցն մահտետի սիմեոնին եւ մահտետի
մկրտչին, եւ հանգուցեալ հօր իւրեանց ստեփա-
նին, եւ կենդանի մօրն մարիամին. եւ իւրեանցյալ-
նոց համայն կենդանեացն, եւ ննջեցելոցն. ի մա-
նիսայու տուր Լուսաւորէն Նորապանծ եկեղեցին.
յամի Տեառն 1801. եւ ապրիլի 1ին.”

Է. Ինչպէս յիշեցինք վերագոյն՝ Նախկին
եկեղեցւոյ վայրը կը գործածուի իբր վարժարան:
Բնականաբար տեղը շուրհ մասնաւոր բաժանումներ
եւ գասարաններ, այլ ընդարձակ սրահ մ’է, ուր կը
հաւաքուին աշակերտք ուսմանց պատառելու:
Ոչակերտաց թիւք կը հասնի 40—50 մանչ եւ
20—30 չափ աղջիկ. որոնք մասնաւոր ուսուցիչ-
ներու հսկողութեան ներքեւ կը սորվին իրենց վե-
ճակին կարեւոր ուսումնականքը:

Վերին թաղի բնակիչք իրենց ննջեցեալները
կը թաղին թաղին գուռ լճեան բարձունց վրայ,
սակայն չկայ յիշատակութեան արձանի մահա-
քան մը կամ արձանագրութիւն մը: Եկեղեցւոյ
պարտէզն՝ որ ժամանակ մը իբր գերեզմանաց գոր-
ծածուած է, կը գտնուի քանի մը շերիմներ, բայց
հնագոյն թուական ունեցող գերեզմանաքարեր չեն
տեսնուիր: Կ’երեւայ թէ եկեղեցւոյ շինութեան
գործածուած են, ինչպէս տեսնուց չափ մ’ալ
զանգակապատն ստորին լաւանակիւն սեան վրայ
գետնադուած (տես էջ 134):

* * *

Վերին ու ստորին Մանիսա իւրաքանչեւ կը զա-
տուէին ձորով մը՝ սրուն երկու կողմը շինուած են
Հայոց տունները: Օդը մաքուր է, պաղ ջուրք ունի
Վերին-Մանիսա, եւ ժողովուրդը մեծ մասամբ
շուհի է: Հայք Պարսկաստանէ գաղթեալ կ’ե-
րկին. շատեանց այգիներ ունին. աղքատ գրեթէ
չկայ. ժիր, շարքաշ, աշխատասեր են: Հայք 103
տուն ունին, կան 110 այր, 140 կին, 40 պատանի,
31 օրիորդ, 94 մանչ, 98 աղջիկ: Մեկ տարուան
մէջ պատահած է 14 մկրտութիւն, 5 պսակ, եւ
11 ննջեցեալ:

Վերին-Մանիսա ունի Նորաշէն եկեղեցի մը
Ս. Լուսաւորէն անուամբ, եւ տար կից գոյրոց մը,
ուր 35 աշակերտուհի կը յաճանեն: Վերին-Մա-
նիսայի եկեղեցւոյ շինութեան աւթիւ 40 հազար
ղշէ ի մօտ պարտաւոր տակ ընկած են: Առհասարակ
մուտքն է 360 արծաթ մեծիտէ, իսկ երբեք 200
մեծիտէ: Գոյրոցի համար միայն 80 մեծիտէ
ծախք կ’երեւի.*

4. Յ. ՀՈՍԽԱՆ

Պ Ա Յ Ս Ս Ա Վ Ա Ն

ԱՆՈՅ ՀՈՍԽԱՆՔ՝ ՀՈՅՈՅ ՎՐՈՅ ՏԵՐԻՍԻՍԵՆ
ԿՈՐԲՈՅ ՏՈՐԻՍ ՏԵՐԵԿԵԿԵՐԸ

(Հոգնակապիւն)

Աւտիկ հունգարական ազատ քաղաքաց
պատգամաւորներուն տէրութեան Կարգացը մա-
տուցած տեղեկագրութիւնն ու աղբարագիրը:

“Երեւանեալ ու գերազատիւ Վիճակներ
ու Կարգեր:

“Մամօշուվարիւ Եղիսարեթուպոլսոյ հա-
սարակութեանց, մեծապատիւ Կարգաց՝ Նորբոս
մատուցած աղաւանաց թղթէն, զոր մեր խոնարհ
խնդրուածքովն աւագածողովը մեզի — իբրեւ
ազատ աւ արտօնացեալ քաղաքաց երեսփոխան-
ներուն — հաղորդել բարեհաճեցաւ, կը հաս-
կընանք, որ երկու աղաւաւոր հասարակութիւնն,
օրինաւոր պայմաններով՝ թագաւորական քա-
ղաքաց կարգն ընդունուին եւ 1792ին աւագա-
ծողովն, 61երորդ յօդուածին ձեռքը, օրինա-
վան ընդունուած պրքէնանքն ըլլալը՝ փոխել
կուզեն: Որովհետեւ կը խնդրեն թէ զինուորաց
բնակութեան տեղը, եւ նախամոլք սալու ծան-
րաբեռնութենէն — որն որ ուրիշ ազատ թա-
գաւորական քաղաքներուն վրայ մեծապէս կը

* Յարգելի հոնիսակին “Հայր ի Զմիւռնիա, անոն
գործին՝ ամիս մը յառաջ հրապարակ ելած նիկորդ
հատորէն քաղելով գիրքն այս հատուածը: Տես նաեւ
Համդէս 1898 էջ 363—360:
ԽՄԲ.

ծանրանայ — ազատ ըլլան՝ Բայց ասկից աւելի մեծն ան է, որ յիշեալ ծանրաբեռնութենէն բողբոլովն ազատիլ կարենալու համար, իր Մեծափառութենէն առ այս արտօնացեալ պատճենի մը հասնելուն կը սպասեն:

“Աս բաական չէ. կուզեն որ — մինչեւ այն ատեն — իրենցմէ անուանուած գործակատարներուն՝ տէրութեան աւագածոցովին մէջ՝ տեղ ու քուէի ազատութիւն շնորհուի: Եւ որպէս զի այս արտօնութիւնները կարենան ձեռք բերել, մեծապատիւ Վիճակներուն առջեւ կը դնեն գլխաւորաբար զան, որ տէրութեան մեծ օգուտ կ'ընեն — ինչպէս որ իրենք կ'ըսեն — վաճառականութիւնը մեծապէս յառաջացընելով: ”

“Բայց թէ՛ յիշեալ երկու հասարակութեանց առաջարկած բաղձանքին, տեղի ամենին չի կրնար տրուիլ, ծառայեն մեր — ստորեւ նշանակած եւ մեզմէ խոնարհաբար մեծապատիւ Վիճակներուն առջեւ գրուած — պատճառները: ”

“1. Ամեն թագաւորական ազատ ու արտօնացեալ քաղաքներուն պարտաւորութիւնը, մանաւանդ թէ յատկութիւնն ան է, որ ընդունուած սահմանադրութեան (Approbata Constitutio) Գ. Մասին 81 յօդուածին համեմատ — ի նշան՝ տէրութեան գլխուն ունեցած հաւասարութեան՝ — ուրիշ տեղերու, գաւառներու եւ երկիրներու օրհրտակն պէտք, որ եւ ժամանակի մէջ, պարագայից համեմատ, թէ ինք Վեհապետը կարենայ տնոց մէջ բնակիլ, եւ թէ իր վճարուած զինուորներն ու ամէն պաշտօնատէրները կարենան անոց մէջ տեղաւորուիլ: Վերոյիշեալ օրէնքն զատ, նաեւ 1625ին. Մայիս 1ին, տէրութեան աւագածոցովին կարգադրութիւնն ալ զայս կը պահանջէ: Ինչպէս որ իրօք, այսօր՝ մեր տէրութեան մէջ, ամէն արքունական ազատ, պարսպապատ եւ արտօնացեալ քաղաք, այս ծանրաբեռնութիւնները կը կրէ. հասկնալով սորմէ մէջ, նաեւ նախամիջ տալու ծառայութիւնն, որուն իրօք ենթարկուած է: Ասկից եղաւ

“2. Բը մեծապատիւ Վիճակաց եւ Նպրցաց ձեռք որոշուած՝ իր Մեծափառութենէն ամրացուած եւ 1792ի, 61 յօդուածին համեմատ իրեն օրէնց հրատարակուած, երկու աղաչաւոր քաղաքներուն այն ատենի պատգամաւորներն ալ՝ այնպիսի կերպով հաւանեցան, մանաւանդ թէ միաբանեցան ազատ քաղաքացը կարգն ընդունուելու, որ մէկալ հունգարական քաղաքներուն հետ, ամէն բանի մէջ՝ ծանրաբեռնութիւնները հասարակապէս կրեն, եւ մէկալ կողմանէ ալ

հաւասար իրաւունք ու ազատութիւն ունենան. պահելով առջի կէտին մէջ յառաջ բերուած երկրին օրէնքները, որուն զօրութեամբը, ինչպէս որ այգրէնամնութեան կամ տէրութեան զաւակացը կարգն ընդունուելով՝ երկը ազգաց հետ ի մի ձեւուցեան, անանի ալ թագաւորական քաղաքացը կարգն տնցնելով՝ միացուեցան անոց հետ առանց զանազանութեան, թէ ի նպաստս թէ ի ծանրութիւնս: — Ուստի

“3. Այսպիսի օրինաւոր միութեան քական դէմ մտաւցած խնդրուածքին, այնչափ աւելի չի կրնար ընդունուիլ, որչափ ստոր հետեւութեամբ, թէ առաւելութիւնները (beneficium) եւ թէ ծանրաբեռնութիւնները կրելու նկատմամբ, օրինաց մտքին համեմատ, հաւասար եղող քաղաքներուն մէջ տարբերութիւն եւ անմիաբանութիւն եւ ասկէ պատճառած օրէնքներու առաջարկութիւններ կրնան յառաջ բերուիլ, որոնց տեղի չի կրնար տրուիլ, Նոյն իսկ լաւ կարգաւորուած հասարակութեան մէջ, թող թէ տէրութեան մը մէջ՝ ուր որ նմանօրինակ բաներուն առջեւն առնուելու համար, հաճեցան մեծապատիւ Վիճակները 1792ին այս նիւթին մէջ որոշումն ընել: ”

“Աս բանն՝ առանց մեծ պատճառի մը, ու միայն նեղօրէտ աղաչաւորաց խնդրուածքին համար ամենեւին փոփոխութիւն չի կրնար կրել. ամառանալով որ որոշումը մեծափառ Վեհապետին հաւանութեամբը պարտաւորիչ օրէնք եղաւ: — Ասոնցմէ, մենք, ազատ քաղաքաց պատուիրակներս՝ եւս կենալ չենք կրնար: Որովհետեւ ինչպէս որ մենք զմեզ եւ մեր քաղաքներուն ամէն անդամներն, անսկի ալ աղաչաւոր հասարակութիւններն, անոց ծշգիւ պահպանութեանը (առանց իրենց՝ ստոր հակառակ եղած իրաւունքները ձանձնալու) պարտաւոր կը համարինք. յիշեցնելով աղաչաւորաց, մեծապատիւ Վիճակներուն այս նիւթին նկատմամբ բերած որոշումն ալ, — որ 1791ին տէրութեան ժողովոյն արձանագրութեանը 611 եւ 612 էջերուն մէջ կը գտնուի. — որուն համեմատ սպառնալիք եղաւ, որ զգուշանան ասկից ելքն ասանկ բաներու ետեւէն ինչպիսի եւ մէկալ քաղաքներէն տարբեր ըլլալ ուղելու. վասն զի իրենց արտօնութիւնն եւ առանձնաշնորհութիւնները կը կորսընցընեն:

“Իսկ զինուորաց տեղ չտալու եւ նախամիջ չտանելու նկատմամբ բրած աղաչանքին օրինաց հակառակ եւ ճիստակերպ գտնուելով՝ այս բաներս իրենց շնորհակցեալ. հապա ըսուեցան որ

նոյն ծանրաբեռնութիւններն իրենք ալ կրելու պարտական են ուրիշներուն պէս: Անոր համար

« 4. 2ի կրնար ըլլալ, որ արդէն մէյ մը որոշուած խնդիրներուն — միայն վերոյիշեալ պատճառներուն համար — վերանորոգութիւն, իրենց՝ պարտապէս ժամանակ կորսեցնող անհանգիստ հոգւոյն շարուի: — Աղաչաւորները՝ տէրութեան ժողովոյն նախընթաց որոշմանը համեմատ չկրճցան իրենց նպատակին հասնիլ: Եւ եթէ մեծապատիւ Կարգերն ու ղիճակները այս նորոգութեան խնդիրը նորազոյն քննութեան առկ ձգելու բարեհաճին ալ, յիշեալ քաղաքներն իրենց նպատակին համեմատ ամենեւին յոյս չունենան. վասն զի նկատմունք չ'ընդուն, ոչ իրենց վաճառականական վիճակին, ոչ — ինչպէս իրենք կը հաճարին — իրենց՝ մեր երկրին բերած օգուտին, եւ ոչ անոր՝ որ վերը յիշուած ծանրաբեռնութիւններուն ենթարկուելով՝ իրենց անկումը կը փութացընեն: Որովհետեւ — թող աալով զայն՝ թէ այսպիսի պարագաներու մէջ, ինք իրմէն կը Ֆետեւի՝ որ կամեցողին չիք ինչ անկարելի:

« 5. Աղաչաւոր հասարակութիւններն՝ իրենք իրենց կամքն ուզեցին, որ թագաւորական քաղաքներուն կարգն անցնին Գիսեփն իրենց վիճակը, պէտք էին յառաջունընէ գիտեալ նաեւ զայն, որ եթէ աղաչանքներն ընդունուի՝ արուեստարան քաղաքներուն չէ՛ թէ միայն շնորհմունքներուն ալլ նաեւ ծանրաբեռնութիւններուն պէտք են մասնակցիլ: — Գործքը՝ դժուարութիւններով կը քալէ: Ո՛վ որ կը վայելէ հանգրստութիւնը, հարկ է որ զգայ նաեւ անհանգրստութիւնը: — (Qui sentit commodum debet sentire etiam incommodum)

« Բ. Նկատելով երկու հասարակութեանց անհասները, կը գտնենք, թէ անոնց քիչ մասը միայն դուարով ու խնուովի ապրանքներով առուտոր կ'ընեն: Ասովք ալ ունին իրենց հոգատար ինամականքներն ու ծառանքերը, որոնք անոնց սեղ վաճառականութիւն կ'ընեն: Իրենց մեծագոյն մասն արուեստաւոր է: — Ասանկ է հունգարաբնակ քաղաքներուն մէջ ալ: Բնակիչները՝ դուարով են ապրանքով առուտոր կ'ընեն. եւ անոնց մէջ այլեւայլ սեռակ արուեստաւորներն, իրենց արուեստականքները, տէրութեան զանազան կողմերուն վաճառանոցները կը տանին եւ զանոնք տեղէ տեղ փոխադրելով կը վատըրին. տարւոյն մեծագոյն մասը աննն գուրս կ'անցընեն, ինչպէս աղաչաւոր բնակիչները, սակայն եւ այնպէս ուրիշ պարտաւորութիւններէն զատ, կը

կատարեն նաեւ զինուորաց քնակութիւն տալու եւ սալորդութիւն ընելու պարտականութիւնը: Ուստի աղաչաւոր հասարակութիւններն իրենց վաճառական ըլլալ յառաջ բերելով, այս պարտականութենէն ազատ չեն կրնար ըլլուիլ. եւ ոչ ալ իրենց վիճակը լաւագոնացնել, թեթեւեղեցընել ու նախադաս ընել — քան մէկալ քաղաքներն — առանց օրինաւոր միութիւնը քակելու եւ հոնգարական ազատ թագաւորական քաղաքները վշտացընելու. թէ եւ այս բեռները հաւասարապէս կրելով՝ քանի մը բանի մէջ նեղութիւն ալ կրնն. վասն զի ճշդիւ այնպէս կը կրնն նաեւ հունգարական քաղաքներն՝ որոնք ոչ թէ միայն վաճառական ու արուեստաւոր են, ինչպէս աղաչաւորները, հապա ապէ զատ նաեւ երկրագործ, այգեգործ, բովագործ եւ ըստ այսմ, շատ մ'ուրիշ ծանր գործքեր կատարող մարդիկ: Աս ամէն բան, աւելի պատճառ կրնայ ըլլալ յիշեալ ծանրաբեռնութիւններէն ազատ ըլլալու:

« Գ. Թէպէս չի կրնար ուրացուիլ, որ առեւորին լաւ կերպով յառաջացումը՝ երկրին երջանկութեանը վրայ ազդեցութիւն ունի. եւ սակայն — չէ՛ թէ միայն երկու հասարակութիւնները, հապա — երեք ազգաց վաճառականներն ալ երկրին երջանկութեանը պատճառ են: — Բայց ճշմարտ է նաեւ ան, որ երկու հասարակութեան վաճառականները՝ շատ տեսակ նորելով եւ աւելի աչքը շնորհող քան թէ հարկաւոր ապրանքներ մոցընելով մեր երկրին մէջ, եւ ասով ռոտակը դուրս տանելով՝ քանի մը նկատմամբ, տէրութեան աւելի փնտս կ'ընեն, քան թէ օգուտ: Բայց սակէ, առանց որոշ գնահատութեան՝ վերջին աստիճանի թանկ գնով կուտան իրենց ապրանքներն, որով բարձրագոյն աստիճանի ու հասարակ կարգի քաղաքացիները տկարացընելով՝ իրենք զիրենք կը հարստացընեն: — Եւ այսպէս՝ տէրութեան համար օգտակար կարծած առուտորներն ընդգէմ օրինաց ըլլալով, խնդիրքն չի կրնար ընդունուիլ, — մանաւանդ, որ

« 5. Տէրութեան օրէնքներն ու քաղաքային կարգադրութիւնները՝ միայն հասարակաց պաշտան կողմ քաղաքային պաշտանատէրները կ'ընեն ազատ հասարակաց ծանրաբեռնութիւններէն: Ընդ հակառակն հասարակ քաղաքացոց կարգը՝ ծանրաբեռնութիւններու տակ կը ձգեն: Ասոնցմէ ոչ որ կրնայ ինք զինք ազատ ընել, ոչ վաճառական եւ ոչ ալ ուրիշ վիճակ աւաստիճան ունեցող քաղաքացի: — Ասկից աւելի իրաւունք չեն կրնար ունենալ աղաչաւոր հասարակութիւն

ներն, որոնք եթէ առանձինն առանձինն զինուորաց ընտելութեան տեղ ապա եւ սայլորդութիւն ընել չեն ուզեր, գիրաւ կրնան բնակելի զինուորաց Տամար զինուորանոց մը, եւ անձնական նախամուլքին տեղ փրկանաւորութիւն կանգնել, որով առուտուր ընելուն մէջ եղած արգելքներուն առջեւ կ'ստնուն: Թէպէտ մէկալ կողմանէ՝ զինուոր պահելուն մէջ ամենախիշ չենք տեսներ առուտուրը յառաջընթելու արգելք մը:

“6. Աղաչաւոր հասարակութեանց քաղաքները վաղուն ջրի քով են. առողջ ու գեղեցիկ տեղ կանգնած: Ամէն տեսակ պարէնի վերաբերեալ բաներով լեցուն են իրենց վաճառանոցները: Հին շատ յարմար տեղեր կան թէ՛ զինուորանոց շինելու, թէ՛ զինուորները մասնաւորաց տներու մէջ տեղաւորելու. որովհետեւ երկու քաղքին մէջ ալ մեծկակ սենեակներով տեղեր կը գտնուին, որոնց մէջ՝ եթէ զինուորանոց շինելու համար ծախք ընելու կը մեղքընան, նոյն ինքն տան տերերն, առանց մեծ գոժաւորութեան ու նեղութեան գիրաւ կրնան զինուորաց տեղ ալ, երբ պարագաներն այնպէս պահանջեն: — Բաց ասկէ,

“7. Երբութեան օրէնքներուն եւ անոնց վրայ հիմնուած կանոնադրութիւններուն վախճանն ան է, որ առաջը առողջ ժողովուրդ կամ հասարակութիւն մը մէկալին բերու չկրէ. կամ ըսնէ՝ մէկը, մէկալին վրայ չծանրանայ: Եւ առկայն կը ծանրանային զրացի տեղերուն եւ քաղաքներուն վրայ, եթէ որ աղաչաւոր հասարակութիւնները նախամուլք տալէն ազատ ըլլային. նոյնպէս ուրիշ քաղաքներն եթէ որ զինուորաց ընտելութիւն տալէն քաշուէին, ինչպէս իրենց հաւասար աղաչաւոր հասարակութիւններն ընել կ'ուզեն: Մէկ խօսքով, եթէ աղաչաւոր հասարակութեանց աղաչանքին տեղ արուի, այն աստեւ անոնց վիճակն ու դիրքը մէկալ քաղաքներուն ընտելացը, վիճակէն ու դիրքէն — օրինաց մտաց հակառակ — լաւագոյն, նախապատիւ ու ասրբեր պիտի ըլլար. վերը յառաջ բերուած տերութեան օրինաց յայտնի խմատին ու հաւասարութեան իրաւունքին հակառակ — Անոր համար.

“8. Օրինաց եւ մեծապատիւ վիճակաց բերած որոշմանը հակառակ — եւ ըստ հետեւորդի յանդիմանութեան արժանի են — աղաչաւոր հասարակութեանց թախանձող թղթին մէջ բացատրուած այն խլբամուլքներն, որոնց համեմատ, յիշեալ ծանրաբեռնութիւններուն ազատ ըլլալ կարենալու համար, վեհափառ Իշխանապետին

գիմած են: Ուսկից — ինչպէս կ'ըսեն — թէպէտ հրամաններ ալ (rescriptum) գացած են արքունական կատարութեան, որպէս զի ասոր նկատմամբ ծրագրին (planum) յօրինուին, այսու ամենայնիւ կատարելապէս համոզուած ենք, թէ մինչեւ որ այս բաներս մեծապատիւ վիճակաց ու վարդաց հաղորդուին, ամենապատիւ վերատեսչութեան խորհուրդը՝ իր իմաստութեամբը նկատում պիտի ընէ տերութեան օրէնքներուն, եւ յանուանէ եռեակ օրինաց՝ երկրորդ մասին, ԺԱ. յօդուածին, որուն համեմատ, ուրիշներուն վերջ ու ցաւ պատճառող արտօնութիւնները չեն կրնար կանգուն կենալ. մանաւանդ ընդունուած սահմանադրութեան երկրորդ մասին. Բ. գլխուն, 8-րորդ յօդուածին, որ կը համարի, թէ աս ծամբով առանձնաշնորհութիւններ ընդունող՝ ունեցածն ալ՝ կը կորսնցընէ եւ անգոր կ'ըլլայ: — Ուստի կը համարենք, թէ զանոյք նկատելով, ամենապատիւ խորհուրդը՝ օրինաց հակառակ չի գործեր, այլ ընդ հակառակն թախանձողները՝ մեծապատիւ վարդերուն եւ վիճակներուն որդուծն — որ վերոյիշեալ արձանագրութեան 612 էջին մէջ է, եւ որուն ընթերցումը խոնարհաբար կը խընդրենք — գործադրել պիտի հրամայէ. — Բաց ասկէ զվեհափառ Իշխանապետը (եթէ հարկ ըլլայ) խոնարհաբար կը տեղեկացընէ, որ — վիճակներուն եւ վարդերուն այս նիւթին նկատմամբ, տերութեան օրէնքներուն որոշածին համեմատ — աղաչաւորաց խնդիրն չի կրնար ընդունիլ:

“Ուստի, յառաջ բերուած պատճառներուն համար, աղաչաւոր հասարակութեանց՝ տերութեան օրէնքներուն հետ չմիաբանող աղաչանքին դէմ բողոքելով եւ իրենց թախանձանաց կերպին մէջ բացատրուած շարժումներուն — որոնց համեմատ՝ ուրիշ թագաւորութեան ազատ եւ արտօնազնու թաղաքներուն վերջ ու ցաւ եւ ծանրաբեռնութիւն ըլլալով՝ զինուոր պահելու եւ նախամուլք տալու պարտաւորութենէն ազատ ըլլալու համար, վեհափառ Իշխանապետին առանձնաշնորհութեան պատճէն վաստակելու կը ճգնին. — միանգամայն վերն սկսած ծամբով վատրելիքի արտօնութեան դէմ ալ — զոր ընդունելու յոյս չունենան — առաջիկայով ընդդէմ բողոքելն եւ ընդդիմանալ մեզի վերապահելով՝ խոնարհութեամբ կը խնդրենք, մեծապատիւ վարդերն ու վիճակներէն, որ բարեհաճին աղաչաւոր հասարակութիւններուն՝ քաղաքային եւ հասարակաց օրինաց հաւասարութիւնը

քակելու համար նորոգած այս պահանջները, անպատշաճ՝ եւ ապօրինաւոր յայտարարել, եւ իրենց երեսփոխաններուն՝ տերութեան աւագա-ժողովին մէջ տեղ չտալ, մինչեւ որ յիշուած 61 երրորդ յօդուածին հրամայածին եւ անոր մէջ յիշուած տէրութեան օրինացը համեմատ ար-տօնութեանց պատճէնը վեհափառ թագաւորէն չընդունին եւ հրատարակութեան համար ալ զանիկայ բարձագոյն ձիճակաց եւ կարգաց առ-գինը չգնեն։ — Եւ մինչեւ որ աս ըլլայ, այն-պիսի արգար որոշում մ'ընեն, որ աղաւաւորները թէ՛ զինուորաց տեղ տալու եւ թէ՛ նախամուք տանելու ծանրաբեռնութիւնն, ուրիշ քաղաք-ներուն պէս, առանց բացառութեան եւ անյա-պաղ կատարեն ու գործարկեն։ Եւ սակից ետքը նմանօրինակ ապօրինաւոր ու տարօրինակ աղա-լանքներով ոչ վեհափառ Իշխանապետն եւ ոչ մեծապատիւ կարգերն ու ինձակներն — ընդ ծանրութեամբ գլանին դուռելի պատճոյն — որուն՝ մինչեւ հիմակ ալ արժանի եղան — ա-նօգուտ տեղ անհանգիստ ընելու համարձակին։

«Մեծապատիւ կարգաց ու ձիճակաց

խոնարհ ծառայք

ազատ թագաւորական արտօնացեալ

պաշտօններուն երեսփոխաններն առ

հասարակ։»

Եղիսաբեթուպոլսեցիք անպատասխանի չմնացին իրենց դէմ եղած ամբաստանութիւն-ներուն։ Ասոնց արդէն շատապատասխան տուած էին, ըսելով թէ այն բամբասանքներն անհիմն բաներ են. — թէ իրենք՝ ամեն օրէնք պահեցին ու կը պահեն. թէ իրենք զիրենք ամեն տեսակ արող տակ ենթարկեցին ու կ'ենթար-կեն։ — Թէեւ մէկ կողմանէ կը շեշտէին միշտ իրենց զանազան գրութեանցը մէջ, թէ որչափ օգնութիւն մատուցած են, ամեն ժամանակ երբ տէրութիւնը նեղ մտնելով՝ իրենց բարոյական ու նիւթական օգնութեանը պէտք ունեցած է, եւ մէկալ կողմանէ կը խնդրէին ու կը պահանջէին իրաւամբ, առանձնութիւն այն բաներէն, զորոնք շատոնց ստացած են Աւստրիոյ կայսր-ներէն։

Ասանկ գրութիւն մը՝ կը գնէ առջեւինս ի մէջ այլոց, պաշտօնական յիշատակարան մը, զոր Եղիսաբեթուպոլսեցիք Գրանսիրուանիոյ վե-րին կառավարութեան գրած են 1765ին։ — Աս-կից պայտառ կը տեսնենք, չէ՛ թէ միայն զան, որ թէ՛ տէրութեան աւագաժողովն ու թէ՛ Հռոմագրացոց պզգն ինչ կարծիք ու գաղափար ունեն ազգայնոց վրայ, Սպաս նաեւ զան, թէ

ինչպէս Հայք կրել կ'ողեն, իրենց վրայ քսուած ամբաստանութիւններն ու օրինազանցութիւն-ները։

Ահա յիշատակարանին թարգմանութիւնը։

«Մեծապատիւ կոմս, ամենապատիւ դա-ռավարութիւն։

«Տէրութեան ժողովոյն ամենապատիւ նա-խագահը՝ մեր հասարակութեանց տրուած առանձնաշնորհութիւններուն վրայօք տեղե-կութիւններ տալով, մեծապատիւ կարգաց մէջէն քանի մը հոգի ու ետքէն գրեթէ ամէնքը միաբան անոնց դէմ՝ բողոքեցին (contradico)։ Բողոքեցին, ի մէջ այլոց անոր համար, որ ար-քունական ամենապատիւ դիւանատունը, իրին մեծագոյն նկարագիր տալու համար, արածու-թեանց թղթին մէջ հոյ, նշանակալից բառը գործածած է. թէ Պաշպալովի երկիրները մեզի տրուեցան, իբրեւ ոչ-այգնեանդիններու։ Ան ալ ըսուեցաւ, որ զինուորական քնակութիւն տալէն մնեց զմեզ դուք հանեցիք։ Թէ մեզի թող տրուեցաւ, որ երկու մաքսառու կամուրջ շինեց եւ այլն։ — Եւ սակայն ծանօթ բան է, որ ասոնցմէ յատուց արդէն 1733ին եւ 1746ին մեզի տրուած առանձնաշնորհութիւններն ընդ-գրմութիւն չգտան. թէպէտ եւ այն միջոցին ալ գթածաբար մեզի շնորհուած արածութեան կոնդակներուն մէջ այս բաներն արձանագրուած էին (inscribo)։ Այն առեւ Պաշպալովին մէկ կէտը յանձնուեցաւ մեզի, այնպիսի ընդարձա-կութեամբ (extension), որ ան երկիրներն, որոնք որ տրուելիքն ձեռքած կէտ մասէն պիտի ընդու-նէինք, զանոնք ալ յիշեալ առանձնաշնորհու-թեան զօրութեամբ կարենանք վայելել։ Այն կարողութեան առանձնաշնորհութեան մէջ, անոր վրայօք ալ ապահովուեցանք, որ արքունեաց ձեռքը ձեռքած երկիրն ալ իր Մեծափառութիւնը մեր հասարակութեան կը շնորհէ։ Եթէ մեծա-պատիւ կարգերն, այս բաներն այն միջոցին յարուցած ըլլային, նուազագոյն փնտով կրնայինք հրաժարիլ, այս գթածաբար մեզի շնորհուած երախտիքէն։ Բայց հրատարակուած առանձնաշնորհութեանց ձեռքը ընդունած ա-պահովութեամբ, գրեթէ ամեն տան տէր, մեծ ծախքեր ընելով, շէնքեր շինել տուած են։ Իր վեհափառութեան մեզի յանձնած արքունական երկիրներուն վրայ փոխ ստակ առած ենք. եւ ասոնց դէմ ալ մեծապատիւ կարգերը չբողոքե-ցին, անոնք չընդգրկեցան։ Մեր ամեն ըրածն, առանձնաշնորհութեանց զօրութեամբ, ի բարի հաւատու ըրինք։ —

“Ի նպաստ տերութեան յառաջագիմութեանը՝ վաճառականութիւնը յառաջացուցինք: Երկրին՝ անօգուտ ծառանքը չեղանք, ու այսօր ալ չենք: Եւր պէտք եղաւ որ երկիրը զինուոր տայ, մեր աղքատ հասարակութիւնը 28 նորընտրեալներ (tiro) առաւ: Մեր հարկաւոր պարէնն ու ըմպելիք իրական գրամով կը գնենք: Հաստ սեղեր շարունակ տուրք կը վճարենք: Փոխաբիւութիւն միշտ կը հասուցանենք: Գուար եւ ուրիշ անասուններ, մեղրամաժ, գառնի մորթ, եւ ուրիշ այլեւայլ տեսակ գորանսխուանիայի ապրանք ու նիւթ, ըստ մեծի մասին օտար երկիրներ կը տանինք կը փոխենք: Եթէ Գրանսխուանիայի եւ Հունգարիայի երեսներէնք միայն, զոր այս երկրին մէջ կը թողունք — ի նկատի առնենք — մեծ գումարի կը բարձրանայ: ”

“Մենք՝ այս երկրին օրինացը գէտ՝ երբեք ըսած ու պահանջած չենք, թէ, իբրեւ ընդունուած ազգ համարուինք ու ճանչցուինք: Այնպիսի ազատութիւն ու առանձնաշնորհութիւններ ուզած չենք, որուն համեմատ հասարակաց ծանրաբեռնութիւններէն ազատ ըլլանք: — Եւ կամ որ ուրիշ ազգայնութիւններուն կոռակէն ապրող պարագ մարդիկ ըլլանք: Եթէ որ զինուորաց բնակութիւն տալէն, իբրեւ վաճառական մարդիկ (որոնք՝ մեր տներն ու ուելի թանկագին բաները, սփոր ենք մզմէ հեռու թողուլ), գթածաբար ազաւ (immunis) հրատարակուեցանք, ասոր օրինակը պակաս չեն: Հաստ երկիրներ քալեցինք, բայց տեղ մը չգտանք, որ վաճառականք, զինուորաց բնակութեան տեղ պէտք է որ տան: Իշխանապետին գթութենէն կախում ունի, որ այս բաներուս մէջ ալ ազատութիւն տայ, կամ չտայ, որովհետեւ իշխանութիւն ունի, մեր ընկերութեան գթածաբար արտօնութիւն շնորհելու: — Ասէ՛ք առանց վերջին աստիճանի մեծ փառս ու մանաւանդ մեծապատիւ կառավարութեան համաբնութեանը չենք կրնար հրաժարիլ: Ուստի խնայաբար կը խնդրենք. մեծապատիւ արքունական կառավարութենէն, որ ասանկ մեծ վտանգի մէջ, զմեզ՝ իր գթած պաշտպանութեանը տակ առնելու բարեհաճի: ”

“Խոնարհարար սպասելով մեծապատիւ կառավարութեան գթութեան՝ կը մնանք, խոնարհ ծառայք: ”

Աբրահամ Կիզիլմահ
Յովաննիս Յովաննիս: ”

Ազատ թագաւորական քաղաքաց երեսփոխաններուն, շատ տեղ յիշած աղբրատգիրը

— զոր գրած են ազգայինք՝ կայսեր, զինուորաց բնակութեան տեղ չտալու եւ նախամիլիթի ծառայութենէն ազատելու նկատմամբ՝ — չունինք: Բայց անոր պատասխանը կնքած է: Ասիկայ՝ չէ թէ ազգայնաց, այլ Գրանսխուանիոյ վերին կառավարութեան վերաբնակութեան խորհրդին գայած է, այն իմաստով՝ որ վերը յիշուած է: Իսկ երկու քաղաքներուն՝ արքունական դիւանանէն յաջորդ պատասխանն եկած է: ”

“Կառմամբ ինչդատ աղբրատգիրն, որ ալ զատութիւն գտնէք, զինուորաց տեղ տալու եւ նախամիլիթի ծառայութենէն, հրաման գալած ե Գրանսխուանիոյ թագաւորական վերին կառավարութեան, որ ասոր վրայք կայսեր առաջարկութիւն մ’ընէ. — ու ինչդիր՝ մինչեւ ցարձարացն որոշուի, առկախեալ վիճակի մէջ մնայ: ”

“Գրանսխուանիոյ արքունական խորհրդին դիւանատանէն՝ Վիեննա 1792 յուլիս 22: ”

Հատիգաւոր Չէտօ, յ. 1.

արքունի քարտուղար: ”

(Հրահանգներ)

ՅՈՎԱ. ԱՆՆՈՒ

Յ Ն Ա Ռ Օ Ս Ա Կ Ա Ն - Բ Ժ Ծ Կ Ա Կ Ա Ն

ՀՈՅ ԲԺԾԿԱԿԱՆ ԶԵՌՆԳԻՐՆԵՐ, “ՕԳՈՒՅ ԲԺԾԿԱԿԱՆ, ՄԻՐԲՈՎԵՐԻ, ԵՒ ՊՈՒՆԵՐԻ ԲԺԾԿԱ ՍԵՐՈՍԱՅԵՐ

Այսինքն ունեցայ այս օրերս աչքէ անցընելու Պալատի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցւոյն մասնաշարանին բժշկարանը, որ իւր կարեւոր յիշատակարանովն հայ բժշկական պատմութեան նոր էջեր ընծայող ձեռագիր մ’ըլլալով, պարտք կը համարիմ հակիրճ տեղեկութեամբ ծանօթացնել զայն: ”

Բժշկարանն է Ամրտոպլատ անուանի հայ բժշկին “Օգուտ բժշկութեան”, կոչուած հանրածանօթ երկաթիւրութիւնը, զոր վերստին շարագրած է կամ դասաւորած՝ Պոնիւրի Սերատապի: ”

Եայտնի չէ թէ երբ, ուր եւ որով ձեռնդ օրինակուած է գրչագիրս, որուն առաջին էջին ձեռագրող գրողմուտն է կլորակ փորթիկ կնիք մը՝ վրան “սուրբ հրեշտակապետ եկեղեցւոյ” գրուած եւ անընթեռնի թուական մը. վարը ուրիշ կնիք մը ձուռածէ, որ կը կրէ “Թաղական խորհուրդ Պալատու, Խոսքը, մէլեռնիս ալ “1860”, թուականը: ”